

Law-book and the deeds about the sales of precincts: “next to the corner house of pharmacist”, “opposite the house of the butchers”, “diagonally across from the ...”. On this basis the now extinct building at No. 9 Tárnok street is presumed to have been the house of the bakeries. In a survey drawing dated to 1730 a once storied building in ruins can be seen, the main walls partly pulled down or collapsed. On the ground floor four (or five) small rooms can be presumed, each with its own “service” door and window. There is no written information of the bakery at the Saturday market, but it is hypothesized to have been in existence. There is a medieval building whose architectural features satisfy the “criteria” of a bakery. On the Kard street front of No. 18 Fortuna street, small medieval shop windows and door frames were found carved of stone. Since the milk, cheese, egg selling vendors were assigned places outside the bakery, presumably this rule applied in Tej [milk] street close to the Saturday market, too. It is no surprise that the northern façade of the above-mentioned house with the shop-windows opens onto the medieval Tej (today Kard) street.

benda.judit@mail.btm.hu

BESSENYEI JÓZSEF

SZAPOLYAI JÁNOS GAZDASÁGPOLITIKAI TÖREKVÉSEI, A MAGYARORSZÁGI VÁROSOK ÉS AZ ORSZÁG KERESKEDELMI ÚTVONALAINAK ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN

Szapolyai János király uralkodásának 1526–1540 közötti másfél évtizedét a magyar történettudomány a múltban nem sok figyelemre méltatta. Mivel az ellenkirály, Habsburg Ferdinánd, aki ráadásul túlélte őt, többek között a Mohács előtti állapotok (igaz, sikertelen) visszaállítását is céljául tűzte ki –, a korszakkal foglalkozók a Habsburgra irányították figyelmüket, és több monográfia, számos alapos tanulmány látott napvilágot róla. A „nemzeti király” cselekedeteit pedig, – elsősorban török orientációja miatt –, csak lekicsinylő megállapításokra tartották érdemesnek. Ám erre Szapolyai nem szolgált rá. Az alábbiakban megkísérlem bebizonyítani, hogy hatalomra jutva egy olyan, működőképesnek tűnő alternatívát dolgozott ki, amely alkalmasnak látszott a dominanciára törekvő Habsburg-orientáció visszaszorítására.

Mint ismeretes, a mohácsi csatavesztést követően Buda lakosságának többsége elmenekült. Más nem tehetek, hiszen a város falai, bástyái rossz állapotban voltak, korszerűsítésükre az előző évtizedekben nem jutott pénz. A menekülők kincseiket is magukkal vitték, az állatkereskedők állataikat is magukkal hajtották. Szulejmán serege pedig ide jutva kirabolta, azután felgyújtotta a várost, az ottmaradt polgárokat részben legyilkoltatta, részben magával hurcolta a török fővárosba. A királyi palota otthagytott kincseit, még a szobrokat is, elszállíttatta, de magában az épületben nem tett kárt. Hidat veretett a Dunán, 10 napnyi tartózkodás után átkelt a pesti oldalra, onnan vonult seregével hazafelé.

Kiégett házak, az utcán heverő temetetlen holtak, meg a visszatérő polgárok fogadták a fővárosba pár nappal később bevonuló Szapolyait. Ő mindenekelőtt régi kiváltságaik megerősítésével igyekezett biztosítani a polgárok hűségét, majd tovább sietett Székesfehérvárra, ahol november 11-én megkoronázták, a budai tanács és más szabad királyi városok küldötteinek jelenlétében. Mivel Buda újjáépítése azonnal elkezdődött és jó ütemben haladt, 1527. március 17-ére országgyűlést hívott össze ide, amelyen a városok többsége is részt vett. Ezen a diétán törvényt hoztak a vámok eltörléséről és az állatkivitel engedélyhez kötéséről. Ez a két intézkedés kétségtelenül Habsburg-ellenes, Velence-párti gesztusnak tekinthető. Mielőtt azonban a két törvény hatása a gyakorlatban megmutatkozott volna, Habsburg Ferdinánd haddal támadt Jánosra, aki mivel megvédeni nem volt képes, kénytelen volt feladni Budát, amely ezzel újra gazdát cserélt. Az 1526. november 11-én megkoronázott I. János legelső királyi feladatának azt tekintette, hogy az európai udvarokhoz követeket küldjön, különféle kedvező ajánlatokkal, mivel királysága gazdasági kapcsolatait – Buda szerepének erősítésével – új alapokra fektetve kívánta újjászervezni. A követek közül az elsőnek, Jozefics Ferenc zenggi püs-

pöknek mindenekelőtt Velencébe, azután a pápához, majd a francia uralkodóhoz kellett eljutnia. A fiumei születésű, egyházi pályáját ferencendi szerzetesként kezdő Jozefics székhelye, Zengg a Magyar Királyság legnevezetesebb tengeri városaként és kikötőjeként, a Velencével folytatott árucserre központjaként vált nélkülözhetlenné Szapolyai számára. A követ december 12-én érte el a lagúnavárost, 14-én bemutathatta Szapolyai november 16-án keltezett levelét, majd a következő napon sorra kerülő titkos kihallgatáson átadta ura üzenetét Andrea Gritti dózsénak. Ebben a magyarok új királya ígéretet tett arra, hogy az összes árut, – konkrétan húst és bőrt nevezett meg –, ami azelőtt német földre ment Magyarországról, a jövőben Velencébe kívánja szállítani, tekintettel a nagy ellenségeskedésre Ferdinánd osztrák főherceggel, akit a magyarok gyűlölnék.¹ Az ajánlattal Szapolyai nagyvonalú gesztust tett Velencének, hiszen amióta 1515-ben a magyar országgyűlés megtiltotta a marhakivitel, illetve egyéni engedélyhez kötötte azt, az Itáliához fűződő gazdasági kapcsolatok lehanyaglottak, azok fellendítése tehát egyszerre szolgálta az ország egészének érdekét és a Buda központi szerepén alapuló új gazdaságpolitikát. Nem kis mennyiségről volt szó, hiszen Velence városa ezekben az években mintegy 13 000 szarvasmarhát fogyasztott.² Ezen túl még jó pár ezer marhát igényelhetett a város szárazföldi tartománya, a „terra ferma” is.

Azonban a fordulat útjába számos akadály tornyosult. A szabad királyi városok a Habsburgokkal rokonszenveztek, mert úgy vélték, hogy a német területek sokkal nagyobb piacot jelentenek számukra, mint Velence. Ráadásul a Magyar Királyságból Velencébe vezető útvonalak a Habsburgok birodalmába vagy érdekkörébe tartozó területeken át vezettek (Még a Szapolyait elfogadó Horvátország is Ferdinánd hűségére tért 1527-ben!), és a kereskedelem jó része a kitűnő fővárosi kapcsolatokkal rendelkező pettauai³ nagykereskedők (Gerhard Muscon, Georg Regall) közbejöttével bonyolódott, a várost Ferdinánd ezért nem is engedte ki a kezéből.

A belföldi, tehát Pettauig vezető forgalom több útvonalon zajlott. Ezek közül a legfontosabbak a budai, a pesti, vagy a székesfehérvári vásárokon kezdődtek, ugyanis az ország törvényei szerint a külföldi kereskedők csak ott vásárolhattak vágómarhát a tenyésztőktől vagy a tőzsérektől.⁴ Székesfehérvár után a Balatont északról megkerülve Berenhidán, Veszprémen, Türrén, Vasváron, Alsólendván át jutott az áru a muraszombati harmincadhoz, majd ott átlépve az országhatárt, érte el az úgynevezett laibachi⁵ utat. A török hódoltságban vásárolt marhák Bátánál keltek át a Dunán, majd Pécsnél jutottak a Magyar Királyság területére, onnan Pécs, Szigetvár, Kálmáncsehi, Babócsa, Berzen-ce, Csurgó, Szentpál, Kanizsa és Nedölce helységeken át haladtak tovább, s Nedölcénél hagyták maguk mögött az országhatárt.⁶ Csurgótól illetve Nedölcétől Zágrábon és Szamoboron át is vezetett út a Serenissima földje felé.

A (Duna)földvári átkelőt választó kereskedők Simontornya érintésével érték el Szentpált, onnan ők is Kanizsa és Nedölce érintésével értek a nyugati határszélre. Végül Zágrábtól Légrad érintésével el lehetett jutni Zengg kikötőjébe, onnan pedig tengerre szállva lehetett Velencébe érni. Sok kereskedő az útvonal előnyét abban látta, hogy az a Habsburg örökös tartományok érintése nélkül haladt Velencéig.

A határon kívüli forgalom legnagyobb része a már említett laibachi úton haladt. A kereskedők Pettau, onnan pedig Cilli, Laibach, Görz érintésével érték el Velencét.⁷ Bár ezt az útvonalat már a 15. században a legjelentősebbnek tartották, a 16. század elején, a

Habsburg Miksa császár és Velence közti 1503-ban kezdődött, hosszan elnyúló háború következtében veszített jelentőségéből, ezután került előtérbe a tengeri útvonal. 1515-ben például Zuan Pastor zágrábi kereskedő 4500 marhát szállított hajókon Zenggből a lagúnavárosba. Miksa császár fel is lépett a zenggi útvonal ellen, olyan módon, hogy 1517-ben megerősítette két ellenérdekelte város, Laibach és Pettau kiváltságait. Hamarosan az is nyilvánvalóvá vált, hogy a vízi szállítási mód óriási kockázattal jár, ugyanis az állatok az erősebb hullámozástól megijedve felborították a hajót, ezért ezt az útvonalat a későbbiekben nem élőállatok, hanem inkább fémárak és szövetek továbbítására használták.

S hogy hány marha vett részt a kereskedelemben? Oláh Miklós, a tudós humanista 1537-re bevégzett Hungaria-ja szerint annyi a marhacsorda, kecske- és juhnyáj, „hogy nemcsak Magyarország érzi ennek előnyét, de a vele szomszédos tartományok is részesülnek belőle. A marhák egyrészt Itáliának Velence környékére eső teljes területét, másrészt Ausztriát, Morvaországot, Bajorországot, a Sváb hercegséget és Németország népeit egész szelvében ellátják élelemmel. Többször hallottam az adószedőktől, kiket a köznép harmincadosoknak nevez, hogy egy-egy marhavásár alkalmával, melyet Ausztriában Bécs városának környékén szoktak évente kétszer vagy többször tartani, harminc-, sőt [még?] több ezer marha adóját vagy harmincadját hajtották be a király számára. Nem szölok itt arról a mennyiségről, melyet más, Stájerországon és Karintán át vezető úton hajtának évente Itáliába, s amely nyilvánvalóan az előbbinél nem kevesebb, hiszen Itália nagy része, amint azt fentebb elmondottuk, fogyasztja húsukat. Arról a marhamennyiségről sem beszélek, melyet évente Morvaországba hajtának.”⁸ Oláh mondatait a ránkmaradt számadatok is alátámasztják. Ezek szerint 1531-ben, Buda ostroma után nagyjából 20 ezer marhát hajtottak Velencébe. Az állatokat azonban immár nem kizárólag Budán szerezték be, hanem Bécsben, avagy Győrben, (vagy attól délre a harmincad elkerülésével).⁹ Az újonnan felemelkedett városi központok, Szigetvár,¹⁰ Berzen-ce,¹¹ Nagykanizsa,¹² Kálmáncsehi is egyre intenzívebben kapcsolódtak be a forgalomba.¹³

Amikor 1527 júliusában Ferdinánd katonasága megkezdte hadjáratát Szapolyai ellen, a kereskedelem az egész Magyar Királyságban veszélyessé vált, hiszen a Habsburgok fő serege mellett kisebb csapatok is harci cselekményekbe kezdtek, amelyek gyakran rablással is párosultak. Az egyik sereg –, miután a horvát rendek országgyűlésükön hűséget fogadtak Ferdinándnak –, elfoglalta Horvátország csaknem teljes területét. Természetesnek tartható, hogy ilyen viszonyok között egészen 1529-ig visszaesett a forgalom. Szapolyai új gazdaságpolitikájának átültetése a gyakorlatba tehát még el sem kezdődött, a kedvezőtlen körülmények máris mindent megváltoztattak. A „nemzeti király” csak annyit tehetett, hogy 1527 szeptemberében új követet küldött a Signoriához Giovanni Baptista Bonzagno személyében, pénzsegélyt kérve.¹⁴

Viszonzásul János király ismét a marhakivitelre tett ajánlatot. A válasz kitérő volt, ez pedig elutasítással ért fel. Forduljon a Portához támogatásért, tanácsolták Velence irányítóit.¹⁵ Szapolyai, mivel helyzete hamarosan válságosra fordult, ezt – jobb híján – kénytelen volt megfogadni. Amíg azonban a török szövetség realizálódott az ország fővárosában, Budán fontos események követték egymást.

Habsburg Ferdinánd támadása azonnali sikerrel járt. Szapolyai meg sem kísérelte városa védelmét, amely 1527. augusztus 20-án Ferdinánd kezére került. Bevonulása után Ferdinánd ugyancsak támogatta Budát, az változatlanul Magyarország fővárosa

maradt, később, amikor 1527. november 8-án királlyá koronáztatta magát, ennek jogi alapját is megteremtette. Pénzverdét állított fel, két új intézményt is szervezett, mindkettőt Budán: helytartói tanácsot, amely távollétében az ország kormányzását irányította, magyar kamarát, amely a pénzügyekért felelt. Megerősítette Buda kiváltságait is, mégpedig díszes, arany pecséttel ellátott oklevéllel. Mást is tett: elkobozta a János-pártiak és a zsidó közösséghez tartozók házait, s azokat híveinek adományozta. A hadjárat folytatódott, Szapolyait végigkergették az egész országon, 1528. március 8-án pedig az Abaúj vármegyei Szinánál döntő csapást mértek rá, csak legszűkebb kíséretével tudott Lengyelországba menekülni. Miután kiszorult az országból, valóban a Portára bízta magát. Szulejmán serege 1529 május 10-én elindult Buda visszafoglalására, amelyet rövid ostrom után szeptember 8-án védői feladtak, hat nappal később pedig a szultán átadta Szapolyainak. Az átadás áráként a német őrség szabad elvonulást alkudott ki magának, ennek megfelelően a német zsoldosok, török fegyveres kíséret mellett, elindultak hazafelé. A fegyveresekben bízva velük tartott a budai német polgárság egy része, feltehetően azok, akik a védelemben részt vettek. A falakon kívül azonban a törökök lemészárolták őket. A szerződésesség valószínűleg nem Szapolyai sugalmazására ment végbe, az viszont a király döntése volt, hogy az életben maradt németeket kitelepítette, ahogyan a kortárs-szemtanú Szerémi György írta: „Aki német Buda városában maradt, azok békén maradtak, és végül nyugodtan elmehettek, ahová akartak. Akik a Várban voltak, a király felöltöztette őket, és azután elküldte Németországba.”¹⁶ Ingatlanai királyi tulajdonba mentek át, azokat az uralkodó részben eladományozta, részben híveinek adta használatra. Ezek a sok egyéni tragédiával járó intézkedések a budai magyar kereskedőknek tett jelentőségteljes gesztusok voltak, hiszen általuk egy fontos tényező – a német kereskedők konkurenciája – hárult el nemzetközi kereskedelmük (benne a Velencével folytatott árucseré) útjából. Ám a jövő azt mutatta, hogy Szapolyai ezekkel az intézkedésekkel igencsak kétélű fegyverhez nyúlt. Az elűzött kereskedők ugyanis a Budán maradtakat nemcsak sommásan árulóknak és a kereszténység ellenségének titulálták, hanem pozsonyi és bécsi kapcsolataik révén, amikor annak módját ejthették, vissza is vágta.

A budai magyar polgárokkal újrakötött szövetség próbájára a következő, 1530. évi Habsburg-ostromkor került sor. A magyar polgárok nem okoztak csalódást, szilárd kitartásuknak köszönhetően az ostromlók távozásra kényszerültek. A megvédett főváros alá érkezett török felmentő sereg védelmében egy Európa-szerte ismert kereskedő-politikus, a kalandor Lodovico Gritti is bejelentkezett János királynál. Gritti sok szolgálatot tett ezekben az években a hatalmában megingott uralkodónak, aki azokat főkincstárnoki, kamarási, helytartói és egri püspöki címekkel honorálta. Most azonban nem habozott, ennél többet követelni, a török sereg nevében ő nyújtotta be a számlát: az ország kormányzói tisztét követelte, s 1530. december 26-án hatalma visszaszerzésének fejében János király ki is nevezte. Lodovico Andrea Grittinek, a velencei dózse tisztét 1523–1538 között viselő nagytekintélyű politikusnak volt törvénytelen gyermeke, aki Sztambulban töltött éve alatt mint ékszerkereskedő és hitelező nagy befolyásra tett szert. Emellett Velence érdekeit is harciasan képviselte, még ha ez a Signoriának néha kellemetlenséget is okozott. Most azonban aktivitása szerencsésen egybeesni látszott a főváros megmaradt polgárainak érdekeivel, ugyanis Szapolyaitól a velencei útvonal

két legfontosabb erősségét, Zengg és Klissza várát kérte – és kapta – adományul. Gritti célja tehát ugyanaz volt, mint Szapolyaié. Ő is nagyforgalmú kereskedelmi útvonalat próbált létrehozni Buda és Velence között, amelynek busás hasznát így ő fölözte volna le. Terve találkozott a közvetlen cselekvésre a távolból képtelen, ám mindenre éber figyelmű köztársaság némi rokonszenvével. Ám hogy Gritti terve megvalósulhasson, el kellett volna foglalnia Klissza várát a Habsburg-párti Krusics Pétertől (Zengg környékben megszerezhetőnek tűnt, mert ekkor a jánosisták tartották kezükben). Velence támogatása azért nem volt hathatós, mert éppen ekkor kötött békét a Habsburgokkal, érdeke azt diktálta, hogy kerülje a Ferdinánd elleni fellépésnek még a látszatát is. Ezért Grittit a Signoria azzal a tanáccsal látta el, hogy Klissza ostromát ne a maga, hanem János király nevében vigye keresztül.¹⁷

János király azonban nem hagyta, hogy Gritti teljesen háttérbe szorítsa. Először is a hősiiesen viselkedett budai polgárokat nagy nagyvonalúan megjutalmazta. 1531. január 8-án kelt kiváltságlevelében a főváros valamennyi polgárát megneemesítette, mindegyiket felszabadította a katonai és egyéb szolgáltatástól, csupán a várost kellett szolgálniuk, továbbá örökre felmentette őket minden rendes és rendkívüli adó fizetése alól, megtiltotta a főpapoknak, báróknak és nemeseknek, hogy idegen bort hozzanak be Budára, a polgárok házait pedig városi joghatóság alá helyezte. Szapolyai későbbi okleveleiben is megerősítette a budaiak vámmentesességét, amelyről tudta, hogy az a polgárság létérdeke, továbbá megszüntette az idegen beszállásolókat és mivel nemességet szereztek, letartóztatni sem lehetett őket, hiszen nemesekkel ezt csak bírói eljárás után lehetett megtenni. A budai polgárok, nemesként, mentesültek az ún. arestatio alól is, azaz nem tartóztathatták le őket polgártársaik adósságáért.

Az ostrom után, 1530–1531 fordulóján Budán ismét országgyűlést tartottak, amelynek egyik célja Gritti kinevezésének elfogadtatása volt, másrészt a törvényalkotás, amely –, amint azt a ránk maradt források tanúsítják –, a polgárság érdekében és a Habsburg-politika ellen hozott további intézkedésekből állt. Mindenekelőtt törvényileg eltiltották, pontosabban uralkodói engedélyhez kötötték az állatkivitel. Ez a Habsburg-birodalom elleni gazdasági rendszabálynak fogható fel, válaszlépésnek Ferdinánd két intézkedésére, amelyek közül az egyik felemelte a vámokat, a másik pedig elrendelte, hogy 1530-tól a magyar marhakivitel csakis a Pettau – Laibach – Görz útvonalon bonyolódhat. Szapolyai második budai törvénye elrendelte, hogy a rossz pénzeket ki kell vonni a forgalomból, csakis az elmúlt időszak jó pénzei maradhatnak használatban. A harmadik határozat pedig visszaállította a jobbágyok szabad költözködésének jogát, ugyanis a háborús pusztítások után a városok, köztük Buda rászorultak erre.¹⁸

A fentebb említett törvények és kiváltságok persze nem születhettek volna meg Gritti beleegyezése nélkül. Gritti sajátos módon, demagóg ígéretekkel próbált hatni a budaiakra. A magával hozott kereskedők egy elképzelhetetlenül gazdag, a reneszánsz urbanisztika minden csodájával felékesített metropolisz ideájának megtestesítésével kápráztatták el környezetüket. „egy olasz kereskedő és egy görög kereskedő azt ígérte, hogy vállalják úgy feldíszíteni a várost, hogy az egész földkerekségen nem lesz hozzá hasonló. Az utca egyik oldalán, mely a város közepe felé esik, az egyméretű paloták aranyozott bronz lemezből való fedél alatt lennének. Az utca másik, a Duna folyó felőli oldalán pedig az egyméretű paloták fehér ónból való tető alatt lennének, s magasságuk

négy ablakrésznyi lenne. Egy másik kereskedő meg azt ígérte, hogy a hegy felől gyanúval befestett piros cseréptető alatt egyméretű paloták lennének Buda várától egészen Szombathelyig.”¹⁹ írja Szerémi.²⁰

Gritti azonban a törökök elvonulása után védelem nélkül maradt, s a budaiak mellett rövid idő alatt az ország egésze ellene fordult, és 1534-ben Szapolyai tétlenül figyelte meggyilkolását. Gritti helyébe az a Fráter György lépett, aki korábban Gritti helyettesként szolgált. Most a kincstartóságot Grittitől átvette az udvarbíró tisztét, egy évvel később 1535-től a budai várnagy tisztét is betöltötte, ezzel a késő középkor valamennyi királyi és kincstári jövedelme felett elvileg ő rendelkezett, majd miután a váradi püspökséget is elnyerte, az ország legnagyobb birtokosai közé emelkedett. Fő céljának a kincstár megtöltését tekintette, mindent ennek rendelt alá, ennek érdekében mindazzal a lehetőséggel élt, amellyel élhetett. Régi, jól bevált módszert követett azzal, hogy a maga kezébe vonta a bor- búza- marha- juh- gyapjú- és bőrkereskedelmet, és felverte mind ezen termékek árát, s így kereskedésükkel nagyobb hasznot tudott elérni. Néhány fővárosi kereskedőnek egyedi engedélyeket adott, üzletükbe kincstári pénzzel is beszállt, s így az itt keletkező haszon jelentős része is az övé, pontosabban a kincstáré lett. Az áruk többsége a Habsburg-ország részbe ment, a Velence felé irányuló kereskedelemben Fráter György személyes érdekelttségéről nincsen tudomásom. Azonban olasz kereskedők az ő kincstartósága alatt is jelen voltak a fővárosban, amint azt megállapítja. „Magát Buda városát gyakran látogatják az olasz, német, lengyel, s korunkban a török kereskedők is, akik mintegy Magyarország fő piacára özönlenek ide.”²¹

Fráter György kincstartósága idején Buda és a kelet-magyarországi városok kapcsolatai élénkültek fel, tehát elődeivel ellentétben nem a nyugati határhoz közeli városokra volt gondja, hanem a kereskedelmi lánc kezdőpontjait jelentő alföldi empóriumokra, elsősorban Debrecenre. A városról Oláh Miklós is elismeréssel írt. „...polgárainak gazdagsága, évenként hat vására, marhakereskedelme miatt és egyéb tekintetben is figyelemre méltó... Volt köztük egy bizonyos polgár ismerősöm, a neve Bíró Gáspár, aki gyakorta mintegy tízezer ökröt tartott eladásra.”²²

Amikor Oláh leírta ezeket a sorokat, Debrecen viszontagságos éveket tudhatott maga mögött. Szapolyai János ugyanis, miután lemondott tulajdonjogáról, az ország leggazdagabb mezővárosának tartott Debrecen 1526. november 25-én Ártándy Pálnak és Ártándy Baláznak, majd 1529-ben Hieronym Laskinak adományozta, akitől Grittihez került, zálogba. Gritti kivégeztette az Ártándy testvéreket, majd – mint fentebb már említettem – az olasz kalandor is erőszakos halált halt. Ezután, 1532-ben Esztáry János, Szapolyai udvarmestere és Bajomi Benedek, János király egyik bizalmasa lettek az új zálogbirtokosok, potom pénzért, 2500 forintért. A városért enyingi Török Bálint is akcióba lépett, Ferdinánd király 1529-ben biztosította is őt arról, hogy a várost neki fogja elzálogosítani. Mivel erre Török évekig hiába várt, pártot változtatott, és 1536-ban, Szapolyai híveként 16 ezer forintért meg is kapta a várost. Bár az erről kiállított oklevél zálogba adásról rendelkezett, ez, mint általában ilyen esetekben, gyakorlatilag adományozást jelentett. Debrecen birtoklása Töröknek nagy hasznot hozott, hiszen gazdasági összekötőként funkcionált a család erdélyi és nyugat-dunántúli birtoktestei között. Ezért Bálint úr gyakorta közbenjárt Szapolyainál a város gazdaságát erősítő korábbi privilégiumok megerősítése illetve újak kieszközlése érdekében.

Szapolyai kitűnően ismerte a várost, amelynek korábban földesura volt, nem véletlen tehát, hogy városai közül a legszívesebben Debrecenben (és a szomszédságában lévő Váradon²³) tartózkodott. Személyesen is megtapasztalhatta az ott élők hűségét, állhatatos kitarását, amelyben még Laski és Gritti uralma alatt is megmaradtak. Ez önmagában is méltóvá tette a várost a különleges bánásmódra. Semmi meglepő nincs tehát abban, hogy már 1527. január 27-én meghagyta, hogy a debreceniek, bárhol folytassanak kereskedést az országban, vámmentességet élvezzenek. A „nemzeti király” hamarosan azzal is kimutatta háláját, hogy 1533-ban a városban harmincadhivatalt állíttatott fel, s megígérte, hogy az mindaddig működni fog, amíg az idegen kézre jutott többi harmincadhivatalt nem szerzi vissza. A következő évben, 1534-ben pedig biztosította számukra a vámmentes kereskedelmet, majd ugyanazon év október 1-jén egy külön oklevélben rendelkezett a só- és borszállításról, akképpen, hogy „...mind eladásban, mind pedig vásárlásban őket a só és bor dolgaiban szabadon és békében és minden harmincadtól, dézsmától, adótól, vám, vagy bármely behajtás követelésétől szabadon és békésen és minden akadályozás nélkül menni, állni, időzni, nyugodni, engedni és engedélyezni kell és tartoztok...” Az oklevél további részeiből az is kitűnik, hogy a debreceniek a sóval Somogyba igyekeztek, ahonnan visszafelé bort hoztak magukkal. Annak a veszélye persze fennállt, hogy a meglehetősen távoli Somogy a Habsburg ellenkirály joghatósága alá tartozván, nem fogadja el Szapolyai kiváltságlevelét, ám ebben az esetben számítani lehetett a Dél-Dunántúl tényleges ura enyingi Török Bálint közbenjárására.²⁴ Debrecen jó kapcsolata Bálint úr fiaival is zavartalan maradt, s a cívisváros a következő évtizedekben megszerezte mindazon kiváltságokat, amelyeket Buda Szapolyaitól 1540-ig elnyert. Szapolyai hamarosan bekövetkezett halála sorsdöntő változásokat hozott az ország sorsának alakulásában, elegendő, ha Buda, Székesfehérvár, Esztergom török kézre kerülésére gondolunk. Ezek értékelése itt már nem feladatom.

A fentebb leírtakat összegezve kitűnik, hogy Szapolyai legfontosabb belpolitikai törekvése a jogára alá tartozó városok – elsősorban Buda – védelme, fejlesztése volt, a korábban ismert jogi és gazdaságpolitikai eszközökkel. Az európai politika mozgásai, amelyeknek ő nem létrehozója, csupán elszenvetője volt, hamarosan keresztülhúzták eltervezett számításait. Buda gazdaságát az ország központjaként kívánta erősíteni, de a főváros pár év múlva határvárrá, kis túlzással végvárrá vált. Az új politikai és kereskedelmi orientáció, amely a Habsburg-birodalom helyett Velencéhez (amely, ne feledjük nem város, hanem szintén birodalom volt) kötötte volna országát, a Serenissima ekkori meggyengülése miatt vált okafogyottá, így nem maradt más lehetősége, mint az Oszmán Birodalom szövetségét keresni. A váradi békében elérte, hogy országának függetlenségét mindkét rivális nagyhatalom garantálja, s arra nem leselkedik külső veszély. Ezt őszintén hitte, ám hamarosan rá kellett döbbsen arra, hogy helyzete ingatagabb, mint valaha, hiszen nem sikerült, mert nem sikerülhetett megváltoztatnia a Magyar Királyság városainak, köztük Budának gazdasági orientációját. Velence nem volt képes annyi árut befogadni, mint Bécs és a délnémet városok, a két nagyhatalom pedig csak az alkalomra várt, hogy országát, immár véglegesen bekebelezhesse. Erre azonban csak halála után került sor, így ő azzal vigasztalhatta magát, hogy pár évvel meghosszabbította országa létét, s stabilizációs törekvéseivel megteremtette annak a lehetőségét, hogy bukásra ítélt országa annak keleti részén, Erdélyben folytathatja állami létét.

JEGYZETEK

1. *Sanudo 1879–1902*, Tom. 43. 444. – *Szalay 1859*, 12. *Jászay Magda 1990*. 224–225.
2. *Sanudo 1879–1902*, Tom. 50. 65.
3. A szakirodalomban ez a legelfogadottabb névalak, ezért használok. Latin neve Petovia, horvátul Ptuj-nak, magyarul Potolynak nevezték.
4. *Kubinyi 1959*, 101–102.
5. Laibach Ljubljana német neve.
6. *Szakály 1973*, 55–60. Nedölce (horvátul Nedelišće, korábban magyarul Nedelice, szlovén és vend alakban Nedelišče, ma: Drávavásárhely, fontos vámhely).
7. *Pickl 1973*, 143–153.
8. *Oláh 1985*, 74–75.
9. *Gecsényi 1991*, 33–35.
10. *Bessenyei 1994*, XIX–XXIII. *Varga 2005*, 49–56. – Szigetváron csak 1 dénárt kellett fizetni egy marha után. Zrínyi ezt 10 dénárra emelte. *Szakály 1973*, 98.
11. *Szakály 1973*, 98.
12. *Szakály 1973*, 61.
13. *Szakály 1973*, 83–88.
14. *Bessenyei 2007*, 102–103.
15. *Jászay 1990*, 227.
16. *Szerémi 1961*. (Monumenta Hungarica V) 195.
17. *Nemeth – Papo 2002*, 113–149.
18. *Kubinyi 1959a*, 208–210.
19. Szombathely a szombati kapu előtt elterülő tér, a mai Bécsi kapu tér környékén állt. A Bécs felől érkező áruk piacaként használták. A környékén lakott zsidók már korábban eltávoztak vagy elűzték őket, ingatlanaikat magyarok foglalták el.
20. *Szerémi 1961*, 243.
21. *Oláh 1985*, 29.
22. *Oláh 1985*, 66–67.
23. Várad Szapolyai-kori iratanyaga csaknem teljes egészében elpusztult. Ami megmaradt, azt közli *Balogh 1982*, 60–62.
24. *Bessenyei 2011*, 259–261

BIBLIOGRÁFIA

- Balogh 1982*
Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. 2. k. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. (Művészettörténeti Füzetek 13/2), 395.
- Bessenyei 1994*
Bessenyei József: Enyingi Török Bálint. Bev., a forrásokat közzéteszi *Bessenyei József*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1994.
- Bessenyei 2007*
Bessenyei József: Venezia, il regno di Giovanni Zápolya e l'impero osmanico. In: I Turchi, gli

Asburgo e l'Adriatico. A cura di Gizella Nemeth e Adriano Papo. Associazione Culturale Italo-ungherese „Pier Paolo Vergerio” Duino Aurisina (Trieste). 2007, 101–107.

Bessenyei 2011

Bessenyei József: Debrecen 16. századi szerepe a távolsági kereskedelemben In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Alföldi Nyomda ZRT Méliusz Műhelye, Debrecen. 2011. 243–250.

Gecsényi 1991

Gecsényi Lajos: Győr kereskedelmi szerepének változása a 16. században.. Arrabona. Muzeumi Évkönyv. 1991. 26–30. k. Győr. 23–43

Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő éve, 1526–1541.: főleg levéltári források alapján. Tanulmányok Budapest Múltjából 9. (1941). 32–84.

Jászay 1990

Jászay Magda: Velence és Magyarország. Budapest. 1990. 413.

Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I. k. Pest, 1846. 308–314

Kardos Tibor: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból (1502–1518). Századok 1951. 434–442.

Kubinyi 1959

Kubinyi András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei XIX. kötet, 1959. 99–119.

Kubinyi 1959a

Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich László – Kosáry Domokos (szerk) Budapest története II. k. 7–335. Budapest, 1973. 208–209.

Nemeth – Papo 2002

Nemeth Papo, Gizela – Papo, Adriano: Ludovico Gritti. Un principe mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la Corona d'Ungheria. Edizioni della Laguna. Gorizia, 2002. 355. Italia – Ungheria. Collana di studi e documenti/ 113–149.

Oláh 1985

Oláh Miklós: Hungária. Szerk., bev. Szigethy Gábor. Ford.: Németh Béla. (Gondolkodó Magyarok 94.) Szeged, Szegedi Nyomda, 1985.

Pickl 1973

Pickl, Othmar: Routen, Umfang und Organisation des inneneuropäischen Handels mit Schlachtvieh im 16. Jahrhundert. In: Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag. Hgg. Alexander Novotny, Othmar Pickl. Graz. 1973. 143–166.

Sanudo 1879–1902

Sanudo, Marino: I Diarii. (MCCCCXVI–MDXXXIII) Pubblicati per cura di Fulin, Rinaldo – Stefani, Federico –Barozzi, Niccolò, Berchet, Guglielmo – Allegri, Marco. Tom. 1–56. Visentini. Venezia. 1879–1902

Szakály 1973

Szakály Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. Levéltári évkönyv Somogy megye múltjából 4, 1973, 55–112.

Szalay László: János király és az európai hatalmasságok 1526–1528. In: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVII. században. Ráth Mór. Pest. 1859. 1–145.

Szerémi 1961

Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László.

Bev., jegyz. ell. Székely György. (Monumenta Hungarica V), Magyar Helikon. Budapest. 1961., 318. Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002 november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című 2001 november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai. Szerk.: *Bessenyei József, Horváth Zita*. (Studia Miskolcinensia 5.) Miskolc, 2004, 303.

Varga 2005

Varga Szabolcs: A vár és a mezőváros története 1526 és 1566 között. In: Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából. Szerk.: *Bósze Sándor, Ravazdi László, Szita László*. Szigetvár Város Önkormányzata, Szigetvári Várbaráti Kör. Szigetvár. 2005.

JÓZSEF BESSENYEI

*JÁNOS SZAPOLYAI'S ECONOMIC POLICY PLANS AS THEY RELATED
TO THE HUNGARIAN TOWNS AND TRADE ROUTES*

ABSTRACT

After the defeat in the battlefield of Mohács János Szapolyai thought it to be his obligation to tighten the economic relations, which had declined in the previous decades, between the Venetian Republic and Hungary, in order to offset the predominant Habsburg relations. It was his long-term plan to transport all goods earlier exported by Hungary to German areas to Venice.

Despite temporary successes, he failed to attain this plan. The Hungarian free royal towns had a leaning towards the Habsburgs, since the German areas meant a far larger market than Venice. The routes from the Hungarian Kingdom to Venice also lead through the empire of the Habsburgs, most trade being pursued along the Laibach road via the pro-Ferdinand wholesale merchants of Pettau and there was no way to go round them.

Szapolyai's administrative moves – the displacement of the German inhabitants of Buda, the prerogatives granted to the Hungarian nationals of Buda – failed to achieve their goal. The constantly changing war situation, the declining importance of Buda, and the permanently changing territory belonging to Szapolyai were all unfavourable for trade.

Underlying all these processes was the dwindling of Venice's power and the uncontrollable expansion of the Ottoman Empire in the region. Szapolyai was not capable of influencing these fundamental processes with legal or economic tools; adaptation absorbed most of the area's economy.

bessenyei_jozsef@freemail.hu